

LUNDS UNIVERSITET, SOCIOLOGISKA INSTITUTIONEN

Det osynliga våldet

Kriminellas erfarenheter av symboliskt våld och
stigma

Sebastian Broman, Arion Evetovics

2013-05-23

LUNDS
UNIVERSITET

SOCK01, 15 hp
Vårterminen 2013
Handledare: Bo Isenberg

Abstract

This study focuses on how symbolic violence is exercised against people with a criminal past and how they experience it. The purpose was to investigate in which different forms symbolic violence operates and the effects it has on people that are subjected to it. The study is based on works developed by Bourdieu, Goffman, Heidegren and Žižek. To collect data we used qualitative method based on interviews with seven individuals who all have a long history of crime. We concluded that symbolic violence is an instrument of power that can be used to oppress people with a criminal past. This type of violence is characterized by its unobtrusiveness and invisibility; it is a normalized form of violence. Results showed that stigma is a common effect of symbolic violence and it confines individuals in their criminal identities. We noticed that the symbolic violence was also being used by those originally exposed to it as a defense mechanism to preserve their own social status.

Keywords: Symbolic violence, criminal, life-world, stigma, recognition

Abstrakt

Denna studie fokuserar på hur symboliskt våld utövas mot och upplevs av personer med ett kriminellt förflutet. Syftet var att undersöka under vilka former symboliskt våld verkar och effekterna det har på dem som utsätts. Studien baseras på teoretiska verk av Bourdieu, Goffman, Heidegren och Žižek. För att samla in data använde vi oss av kvalitativ metod i form av intervjuer med sju individer som samtliga har ett långt kriminellt förflutet. Vi drog slutsatsen att symboliskt våld är ett maktinstrument som kan användas för att förtrycka människor som har en kriminell bakgrund. Denna våldsform kännetecknas av att det är diskret och osynligt; det är en normaliserad form av våld. Resultaten visade att stigma är en vanlig effekt av symboliskt våld och den håller kvar individen i sin kriminella identitet. Vi noterade att även de som ursprungligen utsattes för symboliskt våld själva använde det som en försvarsmekanism för att bevara sin egen sociala status.

Nyckelord: Symboliskt våld, kriminell, livsvärld, stigma, erkännande

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1 Syfte och problemformulering	1
1.2 Avgränsningar och disposition	2
2. Teori och tidigare forskning	2
2.1 Symboliskt våld i kulturella motsättningar	2
2.2 Symboliskt våld ingjutet i strukturer	4
2.3 Stigma och outsiders	5
2.4 Erkännande – Ett grundläggande socialexistentiellt behov	7
2.5 Tidigare forskning	8
2.6 Reflektioner över val av teori	9
3. Metod	10
3.1 Kunskapsteoretiska reflektioner	10
3.2 Metodologiska ansatser	11
3.3 Reliabilitet och validitet	12
3.4 Genomförande	13
3.5 Etiska överväganden	15
3.6 Kritiska reflektioner	15
4. Analys	16
4.1 Presentation av intervjupersoner	16
4.2 Erfarenheter av symboliskt våld	17
4.3 Stigmatiseringens verkan	23
4.4 Stigmatisering kriminella emellan	29
5. Sammanfattning och reflektioner	35
5.1 Slutsatser	35
5.2 Avslutande tankar	36
6. Källförteckning	37
7. Bilagor	39
7.1 Brev till anstalter	39
7.2 Intervjuguide	40

Förord

Vi vill ge ett stort tack för alla nära och kära som har stöttat oss under vårt uppsatsskrivande. Vi uppskattar den enorma hjälp vi har fått från samtliga på KRIS, Kamratföreningen Comigen och anstalten som frivilligt har ställt upp på att dela med sig av livserfarenheter. Sist men inte minst; en stor hyllning till vår handledare Bo Isenberg som har varit starkt engagerad i vårt arbete och hjälpt oss med massor av konstruktiv feedback. Det är ni som har gjort den här uppsatsen möjlig och till vad den är idag.

Sebastian Broman, Arion Evetovics

1. Inledning

Hur upplever man att man ses i samhällets ögon som brottsling? Är man en pest, en börda, eller en önskad varelse som inte tillför någon nytta? Talar samhället om kriminella med ett språk som har en underliggande negativ värdeladdning? Detta är frågor som rör vårt tema och vi belyser sju olika individers livserfarenheter i ett försök att få insikt i dessa frågor.

1.1 Syfte och problemformulering

Att kriminella återfaller i brott efter att ha avtjänat sina straff är tyvärr väldigt vanligt.¹ Enligt Brottsförebyggande Rådets uppgifter från 2012 står det klart att 41 % av Sveriges förbrytare återfaller i brott inom tre år efter lagföring eller frigivning.² En sådan hög siffra är bekymrande för oss och det för oss vidare till att undra vad som håller kvar kriminella i en brottslig livsstil. Vi har därför intresserat oss för sättet att tala om kriminella och före detta kriminella, hur sättet vi talar om dem inverkar på hur vi ser på dem och om det i sin tur påverkar deras svårigheter att återanpassas i samhället. En annan fråga som har väckt vårt intresse är hur vissa kriminella ser på andra. Vår problemformulering lyder således: *Hur utövas symboliskt våld mot och upplevs av personer med ett kriminellt förflutet?*

Vi har utgått från tre frågeställningar som har varit centrala för att tillmötesgå vår problemställning. För att få mer detaljerad information om hur vi begrundat våra frågeställningar hänvisar vi till avsnittet ”Metodologiska ansatser” och ”Etiska överväganden”. Nedan följer våra frågeställningar:

1. Vilka erfarenheter har brottslingar av symboliskt våld?
2. Hur har detta påverkat deras syn på sig själva och återanpassning till samhället?
3. Hur utövas symboliskt våld kriminella emellan?

1.2 Avgränsningar och disposition

Då kvalitativa studier inte eftersträvar en bred uppfattning utan snarare försöker fånga en djup förståelse av ett fenomen, har vi inriktat oss på en särskild grupp från den kriminella kategorin

---

¹ Uppslagsord kriminell. Nationalencyklopedin, www.ne.se

² BRÅ: Två av fem återfaller i brott (2012-05-31)

som vi anser vara intressant. Vi har fokuserat på grova vålds- och narkotikabrottslingar som har blivit dömda till att avtjäna fängelsestraff i minst fyra år. Motiveringen till vårt urval ligger i att vi ansåg att individer som har dömts för lindrigare brott och fått lindrigare straff löper mindre risk att ha kommit i kontakt med symboliskt våld eller känt av en kriminell stämpel. Vi har dessutom inriktat oss på symboliskt våld av den informella typen, det vill säga normer, attityder och fördomar. Denna typ skiljer sig från den formella som karaktäriseras av lagar, regler och författningar.

I avsnittet som följer härnäst presenterar vi våra teoretiska utgångspunkter för vår studie. I metodavsnittet redogör vi för vårt metodologiska tillvägagångssätt och motiverar våra val. Vi redovisar våra empiriska data och analyserar dem i studiens tredje kapitel. Vi avslutar därefter arbetet med en sammanfattning där vi reflekterar över och sammanställer vad vi har kommit fram till.

2. Teori och tidigare forskning

I detta kapitel redogör vi för våra teoretiska resonemang som kommer att ligga till grund för analysen av den empiri vi har samlat in under vårt fältarbete. Vi inleder med att fördjupa oss inom symboliskt våld med stöd från Bourdieu och Žižek. Teorier om symboliskt våld kommer vara övergripande genom hela studien och den kompletteras av Goffman och Elias arbeten kring stigma samt Heidegrens redogörelse för erkännande. Avslutningsvis presenterar vi hur tidigare forskning har berört vårt ämnesområde.

2.1 Symboliskt våld i kulturella motsättningar

Slavoj Žižek redogör för symboliskt våld i sin bok *Violence* (2009), där han förklarar fenomenet som en underliggande form av våld som döljer sig bakom fasaden av människans symboler (exempelvis språk).³ Han illustrerar detta genom att skilja det från det ”subjektiva” (synliga och fysiska) våldet, vilket han anser vara ett slags störning i den normala tillvaron, medan ”objektivt” (symboliskt) våld passerar så omärkbart att det anses vara en del av

---

³ Žižek (2009:1) – Stora delar av följande framställning om Žižek kommer att hämtas från Arion Evetovics opublicerade *Litteraturpaper – Tema symboliskt våld (VT 2013)*, Lunds Universitet

samhällets normaltillstånd.⁴ Žižek argumenterar för att det språkliga våldet är vad som utmärker oss som mänskliga varelser, och det är så mångfacetterat och komplext att det gör det svårare att uppmärksamma än den subjektiva typen.⁵ Symboliskt våld är inbäddat i vårt språk och Žižek belyser sitt resonemang genom vad han kallar ”rädslan” och ”toleransen” för vår näste, eller ”Den andre”. Kortfattat menar Žižek att vi har ”symboliska väggar” som håller olika kulturella grupper distanserade från varandra och även om vi inte fattar tycke för varandra, så ”tolererar” och accepterar vi motvilligt varandra.⁶

Žižek redogör för sin analys av den kulturella konflikt som råder mellan västvärlden och Mellanöstern. Han inleder med att diskutera den massiva uppståndelse som uppstod i muslimska länder i samband med karikatyrerna föreställande den islamska profeten Muhammad som en dansk tidning publicerade år 2005. Den stora ilskan från det muslimska folket utlöstes inte på grund av karikatyrerna i sig utan attityderna bakom dem, det vill säga symboliseringen av den fördomsfulla bild som västvärlden visade upp.⁷ Den som förknippar en djupt troende muslim med en fundamentalist (i dess moderna politiska bemärkelse - med anknytning till terrorism) och uttrycker denna stereotyp, utövar symboliskt våld som kan leda till stigmatisering. Vi styrs av förutfattade meningar som är grundade i stereotypa uppfattningar av varandra och är svåra att bryta ner, då vi trots den verkliga upplevelsen av varandra förhålls i våra förkroppsligade föreställningar som har skapats genom språket.

Det symboliska våldet kan exemplifieras i samhällen som har präglats av rasism, där den språkliga diskursen har dominerat ett samhälle så starkt att vad som sagts har skapat vad som ansågs vara social fakta.⁸ Detta visades i kanske sin mest uppenbara form under andra världskriget där den nazistiska propagandan avhumaniserade det judiska folket och sålunda underlättade rättfärdigandet av att utrota dem. Det symboliska våldet kretsar ständigt kring frågor om föreställningar av varandra som tas i uttryck via vårt sätt att använda språket.

---

⁴ Žižek (2009:2)

⁵ Ibid., 52

⁶ Ibid., 49,62, 98

⁷ Ibid., 51

⁸ Ibid., 61–62), Žižek diskuterar hur Simone de Beauvoirs resonemang om att den rasistiska diskursen i den amerikanska södern kom att bli så inflytelserik att de svarta ansågs vara underlägsna den vita rasen trots motbevisande vetenskaplig forskning.

2.2 Symboliskt våld ingjutet i strukturer

Pierre Bourdieu har skrivit flera verk som diskuterar symboliskt våld.⁹ Utifrån hans synsätt finns inga neutrala ord eller uttryck; allt har en bakomliggande värdeladdning vilket också är beroende av vilket fält man agerar inom.¹⁰ Med fält menar Bourdieu ett samhällsområde vars storlek kan variera beroende på intressen, mål, tillhörighet, relationer med mera.¹¹

Utifrån detta antagande utövar vi både aktivt och ofrivilligt symboliskt våld inom all typ av kommunikation. Bourdieu poängterar att språket ger ett oändligt utrymme för våldsmakande då detta har ett obegränsat spektrum att agera inom; det finns inget som inte kan sägas.¹² En individs kompetens inom ett visst fält avgör hans legitima auktoritet för att utöva symboliskt våld.¹³ Bourdieu belyser sin poäng genom praktiska exempel på vad som skulle hända om en underordnad i den sociala hierarkiska ordningen skulle ge order eller yttra sig nedsättande mot en överordnad (exempelvis soldat och officer).¹⁴ Han menar att ordern skulle sakna en bakomliggande legitimitet för yttrandet och skulle därför inte få någon genomslagskraft; den som besitter det större kapitalet inom ett visst fält behärskar även den legitima rätten vid utövandet av symboliskt makt.¹⁵ Kapitalbegreppet är vanligt förekommande hos Bourdieu, och symboliserar olika saker av värde i olika fält.¹⁶ Exempelvis tillhör utbildningsnivå, vett och etikett och språk ”kulturellt kapital”, medan ”ekonomiskt kapital” står för tillgångar.

I *Den manliga dominansen* (1999) beskriver Bourdieu hur världens patriarkala strukturer är socialt konstruerade och så djupt rotade i samhällen att de anses som naturliga ordningar.¹⁷ Social konstruktionism innebär att hela vår världsuppfattning är en logisk konstruktion som vi skapat genom vårt medvetande.¹⁸ Han påstår att dessa sociala konstruktioner kan likställas med symboliskt våld; en våldsform som offren inte lätt märker av, kännetecknas av diskretion och utförs via symbolisk väg genom kommunikation, kunskap, missaktning och erkännande.¹⁹ Med strukturer menas de sociala ramar som omger samhället i form av formella och

---

⁹ Bourdieu (1992), Bourdieu (1990)

¹⁰ Bourdieu (1992:40)

¹¹ Bourdieu (1992:42)

¹² Bourdieu (1991:41)

¹³ Ibid., 41

¹⁴ Ibid., 74-76

¹⁵ Ibid., 170

¹⁶ Broady (1991:169)

¹⁷ Uppslagsord: Patriarkat. Nationalencyklopedin, www.ne.se

¹⁸ Hansson (2011:167)

¹⁹ Bourdieu (1999:11)

informella normer, regleringar och förväntningar.²⁰ Dagens strukturer har uppstått som en konsekvens av det symboliska våldet och har under många år utvecklats genom en reproduceringsprocess via samhällets institutioner.²¹ Institutioner som har varit framträdande i detta avseende är skolan, religionen, familjen och staten, där samtliga har bidragit till att förstärka strukturers etablering till den punkt att de kommit att anses som naturliga eller medfödda. Likaså kan man vända på det och påstå att det symboliska våldet uppstod som ett resultat av strukturer och normer. Med andra ord har roller som karaktäriseras av manlighet respektive kvinnlighet konstruerats socialt och inkorporerats i samhällskroppen genom ett symboliskt tillvägagångssätt.

2.3 Stigma och outsiders

I vår studie kommer vi att använda oss av begreppet stigma och vi kommer att utgå från Erving Goffmans definition. Begreppet stigma aktualiseras när man till exempel ser en främling och genast skapar sig en åsikt om honom, och om den här bilden är negativ skapas ett stigma. Stigmat är alltså en benämning på något starkt misskrediterande av den här personen, men för tydlighetens skull handlar stigmat inte om särskilda egenskaper utan snarare om olika relationer.²² I vår studie är det kriminella stigmat inte ett attribut som alltid förblir negativt utan man måste snarare bedöma det utifrån dess kontext. Det är i kontexten och genom relationen som stigmat skapas snarare än på grund av egenskapen i sig. Stigmatiseringen gör mer än att bara peka ut en persons avvikande; det har en funktion som resulterar i att man även pekar ut det normala. Genom att belägga stigma på någons kriminella förflutna blir det därmed ett normaltillstånd att inte ha ett sådant förflutet. Med andra ord, stigmatisering uppfyller även en bekräftande funktion av en annan persons normalitet.

Vad stigmatiseringen leder till att är att individen som annars skulle bemötas positivt av andra i samhället ses som avvikande och stängs ute av de ”normala” och kategoriseras ofrivilligt i en viss grupp och får därmed ta del av det stigma som den gruppen har.²³ Individen i fråga kan i sin tur identifieras genom sitt stigma vilket gör det till en svår barriär att bryta då han själv godtagit denna syn av sig själv. Den avvikande accepterar alltså sitt stigma som hans

---

²⁰ Uppslagsord: Social struktur. Nationalencyklopedin, www.ne.se

²¹ Bourdieu (1999:48)

²² Goffman (2003:10–12)

²³ Ibid., 13–14

miljö påtvingar honom, vilket enligt Goffman innebär att han "avhumaniseras" och blir "omänsklig". Med omänsklig menar Goffman att offret för stigmatiseringen inte längre ses som jämbördig med andra människor. Stigmatisering anses av människor runtom individen i fråga vara legitim, berättigad och välförtjänt. Dessutom utförs handlingar som begränsar den stigmatiserade individens valmöjligheter både oavsiktligt och avsiktligt.²⁴ Goffman belyser sitt resonemang med ett exempel om hur man i en situation med funktionsnedsatta erbjuder sig utföra tjänster åt dem för att man inte tror att de klarar av det.

Goffman nämner två centrala begrepp gällande stigma: "misskrediterad" och "misskreditabel". Det förstnämnda syftar på att individen tror sig veta att andra folk ser hans stigma och att det syns på honom, medan i det andra fallet lever individen i tron om att hans stigma är osynligt. Goffman gör ingen direkt distinktion utan menar på att dessa två ofta samspelar och utesluter inte att en individ har känt av båda delarna.²⁵ Goffman gör sedan tre kategoriseringar av stigma: "kroppsligt", "karaktärsbefläckat" och "härkomstbefläckat" stigma.²⁶ I intervjuerna fokuserar vi på det karaktärsbefläckade stigmat, det vill säga våra informanternas roller som tidigare kriminella. Vi utesluter däremot inte att de andra typerna av stigma också inverkar. I de flesta fall har våra intervjupersoner upplevt mer än en form av stigmatisering. Goffmans teorier är grunden till vårt arbete i de fall vi behandlar stigmabegreppet, men för att analysera stigma ur ett makroperspektiv har vi även vänt oss till Elias & Scotson.

Etablerade och outsiders (2010) är en bok skriven av Elias & Scotson som gör en sociologisk analys av vad som händer i ett bostadsområde (Winston Parva) i en engelsk industristad när det flyttar in en ny grupp av människor från London. De två samhällsgrupperna som redan var bosatta var uppdelade i två zoner. Zon 1 var ett medelklassområde, zon 2 var ett arbetarklassområde och zon 3 blev den nyanlända arbetarklassens område.²⁷ Elias mest intressanta iakttagelse var att trots inga kulturella, klassrelaterade, sociala och etniska skillnader utövade zon 2 stigmatisering mot zon 3.²⁸ Zon 3 utsattes för symboliskt våld i form av förtal, rykten och tillkännagavs inte fullt deltagande i samhällslivet i övrigt. Elias menar på att det är sammanhållningen av en grupp som ger makten att kunna bibehålla en ordning och kunna stigmatisera andra grupper. Han menar att utanförskapet skapades på grund av att de

---

²⁴ Goffman (2003:12-13)

²⁵ Ibid., 13-14

²⁶ Ibid., 13

²⁷ Ibid., 69

²⁸ Elias & Scotson (2010: 9)

redan etablerade såg de nyinflyttade som ett hot mot etablerade normer och levnadssätt som byggts upp över tid.²⁹ Elias belyser det här i termer av sitt figurationsbegrepp och detta är hans analytiska utgångspunkt igenom studien. Figurationer behandlar beroendeförhållandet mellan individer och grupper och hur de sociala relationerna påverkar maktfördelningen. Det vi ser som ett samhälle ser Elias snarare på som ett nätverk av relationer där det pågår ett ständigt maktspel som är beroende av handlingsmönster inom interaktioner.³⁰

2.4 Erkännande – ett grundläggande socialexistentiellt behov

Heidegren redogör i sin bok *Erkännande* (2009) för att erkännandet av medmänniskor är en essentiell fråga för välmående och social överlevnad. Han refererar till Taylors essä *The politics of recognition* (1994) där Taylor talar om att det finns ett grundläggande mänskligt behov av erkännande.³¹ Heidegren vidareutvecklar även Todorovs resonemang om att människor är ofullständiga varelser och på grund av detta söker vi och är i behov av att bekräfta vår existens genom andra.³² Erkännanden kan gestaltas i flera former och en viktig poäng som Heidegren framhäver från Todorovs tankegångar är att det finns en skillnad mellan att få ett ”negativt erkännande” (missaktas) och att ”inte erkännas alls” (bli socialt osynlig): Ofta kan det vara en mycket plågsammare upplevelse att förbi socialt osynlig, det vill säga att inte existera, medan en missaktning åtminstone bekräftar att man finns och att man blir sedd.³³ Heidegren för oss vidare till Voswinkel (2001) som lyfter fram att utan uppmärksamhet finns inget erkännande.³⁴ Med detta sagt kan det mycket väl antas att människor som lever i social osynlighet är benägna till att begå handlingar (även moraliskt förkastliga) för att uppnå målet att synas; att bli berättigade ett erkännande av deras existens och synlighet. Det existerar olika erkännandeordningar som är institutionaliserade i våra samhällen. Heidegren diskuterar Honneths (2003) skildring av hur de västerländska erkännandeordningarna är utformade och vilka idéer de vilar på. De tre fundamentala punkterna i det västerländska samhällets erkännandeordningar är intimrelationer med kärlek och omsorg mellan olikkönade individer, jämlikhet inom den juridiska sfären (lika rättigheter för alla) och institutionaliserandet av prestationsprincipen som bygger på framväxten av det

---

²⁹ Elias & Scotson (2010:10, 208)

³⁰ Ibid., 20-21, 28-33, 142

³¹ Heidegren (2009:21)

³² Ibid., 24

³³ Ibid., 24-25

³⁴ Ibid., 45

marknadsekonomiska och alltmer individualiserade samhället. Dessa kan ses som måttstockar eller legitima förväntningar för att man ska uppnå erkännande i det moderna borgerligt-kapitalistiska samhället.³⁵

2.5 Tidigare forskning

Symbolic Violence and Homosexuality: A Study in Brazilian Major Cities (2011) är skriven av Bicalho et al. och handlar om hur symboliskt våld utövas mot homosexuella i Brasilien. Den är kvalitativt genomförd och forskarna analyserar det symboliska våldets inverkan på homosexuella utifrån *Den manliga dominansen* (1999). Forskarna redogör för hur normativa påtryckningar kring vad som är manligt och omanligt påverkar homosexuella samt vilka tankar som utvecklas kring dem. Slutsatsen som dras är att det förekommer symboliskt våld inom de homosexuellas egna fält där särskilt den lesbiska kvinnan blir utsatt. Studien visar på att det existerar en norm inom fältet som talar om att eftersom den manliga homosexuella fortfarande är en man, har han en högre social status än den homosexuella kvinnan.³⁶ Konflikten mellan den normativt accepterade heterosexualiteten gentemot den normbrytande homosexualiteten kan appliceras på konflikten mellan den laglydige och den kriminella där symboliskt våld utövas mot den avvikande parten. Studien belyser teorin kring symboliskt våld väl men till skillnad från vår studie vidareutvecklas inte resonemanget om symbolsikt våld särskilt mycket. Vi har därför även inriktat oss på annan forskning som kan relateras till vår egen.

Owens Juniors studie *Social Symbols, Stigma, and the Labor Market Experiences of Former Prisoners* (2009) berör begreppet stigma och handlar om hur man som tidigare kriminell bryter sitt stigma genom att man tillskrivs positiva attribut. Ett exempel på detta kan vara att man utbildar sig vilket gör att när man är arbetssökande kan arbetsgivaren uppmärksamma meriter (positiva attribut) och därigenom hålls stigmat i skuggan.³⁷ Studien resonerar även kring hur stigmat stimulerar individen att begå brott och hur särskilda klasser och raser är mer mottagliga för det kriminella stigmat. Studien redogör inte för uppkomsten av stigmatisering och saknar därför en viktig aspekt för att kunna användas i relation till vår studie. Genom att kombinera denna studie med det tidigare nämnda forskningsmaterialet kan vi dock göra en

---

³⁵ Heidegren (2009:77–83)

³⁶ Bicalho et al. (2011:18–19)

³⁷ Owens Jr., Carl D. (2009:319–320)

liknande jämförelse med vår egen studie där vi både berör det symboliska våldet och stigma. En intressant aspekt att diskutera är dessutom hur det allmänna stigmat som kommer utifrån genererar ett internaliserat självstigma hos individer. Vogel et al. skriver i *Is Stigma Internalized? The Longitudinal Impact of Public Stigma on Self-Stigma* (2007) att självstigma definieras av en individs minskande självkänsla som en följd av det samhälleliga stigmat utifrån. Det påverkar individens självsyn och han/hon accepterar sitt stigma och uppfattar sig själv till slut som ”sämre”.³⁸ I studien exemplifieras fenomenet självstigma på hur mentalsjuka anser sig själva vara socialt oacceptabla när de söker professionell hjälp och därigenom internaliserar stereotyper, tillskriver sig själva negativa värden vilket leder till reducerad självkänsla.³⁹

Morgan & Björkerters studie *I'd rather you'd lay me on the floor and start kicking me': Understanding symbolic violence in everyday life* (2006), inriktar sig på behovet av att analysera symboliskt våld för att förstå kvinnor som har utsatts för våld. Forskarna identifierar tre tecken på symboliskt våld utifrån olika kvinnors livshistorier; medgivande, delaktighet och missaktning. De kommer fram till att det råder maktrelationer i samhället som tas uttryck av mellanmänniska relationer och det institutionella språk som riktar sig till kvinnor, vilket i sin tur tillåter och upprätthåller det symboliska våldet.⁴⁰ Att våldet och dess konsekvenser inte erkänns tyder enligt Morgan & Björkert på att det könsrelaterade våldet minskar i takt med normativa förändringar.

2.6 Reflektioner över val av teori

Inledningsvis var vår plan att endast utgå från teorin om symboliskt våld för att förstå våra intervjupersoners perspektiv. Vi insåg emellertid snart att symboliskt våld enbart är den bakomliggande mekanismen till andra verktyg som används för att förtrycka. Dessa verktyg är stigma och missaktning och kan ses som effekterna av det dolda symboliska våldet. Sammanfattningsvis kan man påstå att symboliskt våld, stigma och erkännande är sociala fenomen som samspelar med och kan inte existera utan varandra.

---

³⁸ Vogel et al. (2013:312)

³⁹ Corrigan & Shapiro (2010:907–922)

⁴⁰ Morgan & Björkert (2006:450)

Det kan finnas problem med att använda sig av flera teorier på det sätt vi har gjort. Ett av dessa skulle kunna vara att studien blir onödigt komplex. En annan kritisk synpunkt skulle kunna vara att man inte fördjupar sig tillräckligt i en teori utan istället ger ytliga beskrivningar av flera. Vi invänder mot denna kritik genom att hävda att samtliga teorier var relevanta för att kunna uppnå en heltäckande förståelse kring hur det symboliska våldet utövas. Vi anser även att vi har gett en tydlig bild av hur de tre begreppen kompletterar, förstärker och belyser varandra.

3. Metod

Det följande kapitel kommer att behandla kunskapsteoretiska reflektioner över hur vi samlar in vår kunskap samt analyserar den. Därefter diskuterar vi vårt val av metodologiskt idiom att arbeta utifrån. Vi tar även upp aspekter kring reliabilitet och validitet i vår studie. I avsnittet därpå talar vi om hur vi genomförde studien och vi reflekterar över etiska och kritiska aspekter av vårt arbete.

3.1 Kunskapsteoretiska reflektioner

Eftersom vår studie grundar sig i att tolka våra intervjupersoners berättelser och utvinna kunskap ur dessa innebär det att vi utgick från ett hermeneutiskt perspektiv. Enligt den hermeneutiska läran gör man i vårt fall tolkningar utifrån livsvärldsperspektiv. Begreppet livsvärld är ursprungligen hämtat från Husserl, som beskriver det som den subjektiva värld som den enskilda människan upplever den i ett vardagligt tillstånd obundet till filosofi och vetenskap.⁴¹ Hermeneutik är även filosofin om förståelsens konst.⁴² Vi såg inte på våra data som någon objektiv sanning utan betraktade det snarare som subjektiva och genuina upplevelser. Budskapet i hermeneutiken ligger i att om man förstår den stora bilden av verkligheten kan man även förstå detaljerna i den, och detaljerna är vad som sedan bekräftar en helhetsbild.⁴³ Detta kallas den hermeneutiska cirkeln och var vägledande i vår studie då vi genom våra intervjupersoners berättelser skapade oss en helhetsuppfattning. En viktig poäng

---

⁴¹ Uppslagsord: Livsvärld. Nationalencyklopedin, www.ne.se

⁴² Hansson (2011:175)

⁴³ Ibid., 178-179

att uppmärksamma är förförståelsens roll när man arbetar kvalitativt. I förförståelsen innefattas alla attityder och fördomar som bildats i vår livsvärld, och dessa verkar som ett filtreringssystem när vi tolkar våra data.⁴⁴ Det är av yttersta vikt att man självkritiskt granskar sina tolkningar för att urskilja sin egen roll i tolkningssituationen som präglas av ens förförståelse och kan vara svår att få grepp om.⁴⁵ Den hermeneutiska läran står i nära relation till begreppet ”verstehen”, som innebär att man ska lyfta fram den ursprungliga helhetsbilden av sin empiri för att nå en djupare förståelse.⁴⁶ Poängen i detta avsnitt är att vår metod innebar en omfattande självreflektion över vår egen förförståelse vid tolkningen av data.

3.2 Metodologiska ansatser

Vi ansåg att kvalitativa intervjuer var det metodologiska angreppssätt som lämpade sig bäst för att införskaffa empiri till vårt ämne. Vad är kvalitativa intervjuer och varför valde vi det tillvägagångssättet?

En viktig aspekt att begrunda var ur vilket metodologiskt paradig vi skulle se på vårt material och utifrån vilket perspektiv skulle välja att tolka det. Vi valde att använda oss av en naturalistisk utgångspunkt som förespråkar att forskaren utgår ifrån att intervjuperson förmedlar en sanning (sin subjektiva verklighet) och att det är här man fångar individens verklighet.⁴⁷ För att undvika att man i sin forskarroll gör egna tolkningar av utsagor, är det av stor betydelse att hålla distans till sin intervjuperson. Med tanke på att individerna vi studerade har levt en livsstil som skiljer sig mycket från vår egen skulle man teoretiskt sett kunna ha tänkt sig att detta skulle bli relativt enkelt, då vi egentligen inte kunde relatera till deras erfarenheter. Men som vi nämnde tidigare fanns det en motsättning, då vi på grund av vår förförståelse kan konstatera att trots vår strävan efter en öppenhet till våra informanternas utsagor begränsades vi av vår egen uppfattning som skapats inom vår livsvärld.

Eftersom vi använde oss av naturalism innebar det att vi gav vår fulla tilltro till deras utsagor som representativa för deras livsvärld.⁴⁸ En viktig del av den naturalistiska intervjun är att vad intervjupersonen säger är vad som presenteras. Vi ansåg för den delen inte att vi var begränsade av att använda oss utav ett genomgående paradig utan i vårt fall fick även

---

⁴⁴ Ibid., 187-188

⁴⁵ Selander & Ödman (2005:110–113)

⁴⁶ Ibid., 185

⁴⁷ Gubrium & Holstein (1997:28–33)

⁴⁸ Ryen (2004:47)

emotionalism en mindre roll i vår studie, som behandlar känslomässiga aspekter hos intervjupersonen.⁴⁹ Detta berodde på att det var betydande för oss ta reda på hur intervjupersonerna kände kring vissa av deras erfarenheter, särskilt för att kunna diskutera deras upplevelser av nedvärdering och missaktning. Att använda oss av emotionalism gav oss ytterligare ett verktyg för att nå ett större djup för att kunna se helhetsbilden av våra informanternas verklighet.

Våra intervjuer var semistrukturerade och vi använde oss av en intervjuguide och stickämnen.⁵⁰ Fördelen med denna typ av upplägg är att man undviker en stel och formell intervju och möjliggör för ett friare samtal som kan göra det bekvämare för intervjupersonen. I en helstrukturerad intervju hade istället samma frågor ställts till varje intervjuperson, där hade målet varit att bemöta alla intervjupersoner likadant för att lättare kunna utläsa skillnader i svaren. En ostrukturerad intervju (där man har ett fritt samtal utan intervjuguide) var inte heller fördelaktigt för vårt ämne då vi har specifika frågor vi vill ha besvarade och vi riskerar att försvaga vår roll som forskare och bli mer som vanliga bekanta. Vi kände oss ovana i intervjurollen och valde därför att ha en mellanväg mellan det fria samtalet och den helstrukturerade intervjun. Därmed fick vi ett fritt flöde av kommunikation men berörde även vårt ämne och riskerade därför inte att missa det vi faktiskt ville ta reda på. Våra intervjusvar gav som förväntat goda resultat som hade direkt koppling till vårt ämne, och detta indikerade att vi var på rätt spår och vi hade fått bra förutsättningar till vår analys.

3.3 Reliabilitet och validitet

När man talar om reliabilitet inom vetenskapsteori syftar man på hur tillförlitlig studien och dess inhämtade empiri är. Eftersom vi använde oss av semistrukturerade intervjuer fanns det en del oregelbundenheter som hade gjort det svårt för en annan forskare att återskapa en identisk intervju. Med oregelbundenheter syftar vi på den informella och fria samtalsformen som vi hade under våra intervjutillfällen. Vi hävdar även att andra faktorer spelade roll i våra intervjuer som vår ålder och vårt genus. En äldre kvinna hade förmodligen fått ett annat bemötande av våra intervjupersoner och därför även andra svar. Vår reliabilitet stärks av att våra intervjuer blev inspelade så vad som sägs kan granskas och tolkas på nytt av en annan forskare. Vi tror att om en annan forskare hade fått tillgång till vårt intervjumaterial skulle han

---

⁴⁹ Gubrium & Holstein (1997:57–58)

⁵⁰ Ryen: Kvalitativ intervju. Från vetenskap till fältstudier (2004:11–12)

eller hon göra liknande tolkningar av vad som sades.⁵¹ Reliabilitet mäts även i hur tydlig man är i sin redovisning av studiens genomförande. Hit hör också att forskaren visar medvetenhet och insikt i sitt tillvägagångssätt, är öppen med att beskriva sina tolkningar och granskar sitt innehåll kontinuerligt.⁵²

Validitet är ett begrepp som diskuterar om vi har mätt det vi har avsett att mäta. Eftersom vi använde oss av kvalitativa intervjuer för hämta information kan man ifrågasätta ifall individerna vi talade med verkligen uppgav korrekt information. Flera av våra intervjupersoner har ett långt missbruk bakom sig, vilket märktes inte minst på hur otydligt de ibland talade och ofta avvek från den ursprungliga frågan som ställts. Utifrån detta kan vi därför fundera över ifall de verkligen besvarade frågorna vi ställde korrekt eller om det förekom missuppfattningar från deras sida. I kvalitativa intervjuer kan det inte heller uteslutas att intervjupersonen medvetet ljugar. Att våra intervjupersoner skulle ha ljugit för oss kan inte räknas bort men vi valde att inta en ställning där vi inte skulle vara misstänksamma utan att snarare vara öppna och tro på att våra intervjupersoner var ärliga mot oss.⁵³ Vi resonerade att eftersom våra intervjupersoner var med på studien på frivillig basis utgick vi från att de var ärliga i sina redogörelser. Vi var däremot medvetna om att det kan finnas egna intressen av att delta i en intervju som denna, för att till exempel framställa sig i ett bättre ljus och vinna sympati.

3.4 Genomförande

För att skapa kontakt och nå ut till våra informanter skickade vi brev till Skånes samtliga anstalter som innehöll en kort presentation av vårt projekt och en förfrågan om att få hålla intervjuer med intagna. Vi tog dessutom kontakt med föreningen Kriminellas Revansch I Samhället (KRIS) och de gav oss datum och tid för när det passade dem att vi kom förbi. KRIS försåg oss med totalt tre intervjupersoner och tipsade oss även om att besöka Kamratföreningen Comigen i Malmö i hopp om att få tag på fler intresserade informanter. Tipset gav goda resultat då vi fick ytterligare två intervjuer. Vi fick även genomföra intervjuer med två intagna på en anstalt i Skåne genom en kontakt som arbetar på fängelset och som ordnade intervjuerna åt oss.

---

⁵¹ Fangen (2005:271)

⁵² Ibid., 272-273

⁵³ Ibid., 190-191

Vi var nöjda med samtliga intervjuer. Det var en god stämning och det tog inte lång tid för en av våra intervjupersoner som till en början verkade osäker att känna sig mer bekväm och våga tala ut fritt. Det märktes dessutom att två av våra intervjupersoner tyckte att det var känsligt att vi spelade in, men när vi informerade om att ljudfilen inte kommer att offentliggöras utan enbart användas för att i efterhand transkriberas och förstöras gav de båda sitt samtycke. Under transkriberingen insåg vi vid enstaka tillfällen att ibland ställde förvirrande och osammanhängande följdfrågor där vi fick återupprepa eller förklara oss. Detta hände särskilt under våra första intervjuer och vi tog med oss denna lärdom till våra nästkommande intervjutillfällen.

En på förhand kritisk aspekt i våra genomföranden var att vi i fem av sju intervjuer var två personer som samtidigt intervjuade en informant. Vi funderade över om det eventuellt skulle ge upphov till ojämlika maktförhållanden och att intervjupersonen skulle känna sig inträngd i ett hörn. Vi frågade vid samtliga av dessa intervjutillfällen om det kändes bra för de att vi båda var närvarande. Informanterna verkade rutinerade när det kom till att bli intervjuade vilket säkerligen bidrog till att de gav sitt medgivande och vi upplevde dem som väldigt bekväma under de rådande samtalsförhållandena.

Vår mest intressanta iakttagelse var efter en av våra intervjuer, då vi diskuterade och insåg hur vi själva som forskare hade fallit offer för symboliskt våld. Som forskare strävar vi efter att ha en objektiv hållning och inte vara dömande inför våra forskningssubjekt, något som vi hade misslyckats med om vi verkligen tänkte efter. När vi fick veta att en av våra intervjupersoner hade dömts till mord hade vi egentligen redan skapat förutfattade meningar om denna person. Vi båda påverkades av den bild av mördare kan målas upp i vårt samhälle, inte minst av hur skräckexempel kan framställas i media. När vi efter intervjun konstaterade hur trevlig personen vi hade intervjuat egentligen var blev vi smått fascinerade över hur vi hade fått vårt teoretiska resonemang bekräftat av oss själva.

Det första vi gjorde med vårt material var att transkribera det. Flera timmar av intervjuer resulterar i en stor mängd rådata som vi blev tvungna att reducera för att kunna komma tillrätta med det.⁵⁴ Det innebar att vi omorganiserade och omstrukturerade vårt material genom (färg)kodning där vi urskilde den relevanta informationen från den vi inte kommer att ha användning av.⁵⁵

---

⁵⁴ Ryen (2004:106)

⁵⁵ Ibid., 107

3.5 Etiska överväganden

Genom hela studien arbetade vi utifrån principen att aldrig riskera att intervjupersonerna i fråga kan ta skada av vår forskning.⁵⁶ I och med att vi med våra intervjuer berörde känsliga ämnen fick vi ta hänsyn till vissa etiska riktlinjer och krav för att vår studie ska kunna anses legitim. Det första var att vi gav utförlig information om studiens syfte och ändamål för att intervjupersonen skulle vara fullt medveten om vad hans medverkan innebar (informationskravet). Vi garanterade även total anonymitet (konfidentialitetskravet) och intervjuerna hölls på en frivillig basis där intervjupersonen kunde avbryta såväl inspelning och intervju om de kände sig illa till mods (samtyckeskravet). Den strikta anonymiteten är viktig på grund av vårt urval då personerna i fråga inte representerar en stor grupp i samhället vilket därmed ökar risken för att deras identitet kan röjas. Våra informanter gav även sina medgivanden till att spela in intervjuerna.

Vi försökte även se till att andra som inte deltog i projektet inte ska kunna skadas, exempelvis offer eller familj till offer. För att undvika att dessa berörs riktade vi oss inte in oss på att be om utförliga beskrivningar av begångna brott, då det delvis saknade relevans för vår studie och kunde upplevas vara känsligt. På grund av en stor nyfikenhet gällande kriminellas erfarenheter som var så främmande för oss, fanns risken att en fråga skulle leda till nästa utan någon vidare eftertanke vilket skulle äventyra ovan nämnda etiska kriterium. Vi ville även undvika att få detaljerande beskrivningar som indirekt hade kunnat hjälpa oss att identifiera offer.

3.6 Kritiska reflektioner

Man kan invända mot att vår studie enbart fokuserat på ett fåtal individer och vad de har sagt inte kan spegla en objektiv verklighet utan är rena subjektiva erfarenheter och känslor. Därför blir vår studie inte på något sätt representativ för en större massa. En kritiker skulle kunna påstå att vår studie inte heller kan reproduceras av någon annan forskare eftersom våra intervjuer till en viss grad var informella och på så sätt gör dem omöjliga att ompröva för att se om en annan forskare skulle ha fått fram samma resultat. Som svar skulle vi hävda att inom vårt valda tillvägagångssätt var målsättningen inte att få en bred uppfattning om ett fenomen

---

⁵⁶ Ibid., 115

som kan vara generaliserbart på en större population då detta skulle ha krävt lång tid och resurser som inte finns tillhands.⁵⁷ Våra slutsatser reflekterar endast den empiri som hämtats in från våra sju intervjupersoner. Generaliserbarheten är inte heller ett problem, då den kvalitativa forskningen syftar till att fånga det unika i ett fenomen vilket i sig redan talar för att det förmodligen inte skulle generera samma resultat i en studie av samma fenomen under andra sociala omständigheter.⁵⁸

4. Analys

I följande kapitel presenterar vi kortfattat våra intervjupersoner och deras bakgrund. Vi redogör för varje enskild frågeställning i separata avsnitt. Vi inleder våra analyser med att presentera våra resultat i form av citat och korta tolkningar av dessa som är obundna av våra teoretiska utgångspunkter. Vi avslutar avsnitten med en analys som kopplas till teorierna som underbygger studien.

4.1 Presentation av intervjupersoner

Våra sju intervjupersoner är män, de har ett tungt belastningsregister och har alla suttit i fängelse i minst fyra år. Sex av våra informanter är mellan 40 och 60 år gamla och en är mellan 20 och 30 år gammal. Nedan följer en kort presentation av samtliga:

Mr. Black har levt som missbrukare i ungefär 30 år och har funnits skyldig till brott som exempelvis mordförsök. Mr. Blue har suttit intensivt i fängelse från 2009, har ett förflutet som gängmedlem och har ägnat sig mycket åt indrivning. Mr. Brown har gjort sig skyldig till grov narkotikasmuggling och fått ett fängelsestraff på fyra år. Mr. Pink har ägnat sig åt mindre kriminalitet redan i ung ålder, han fortsatte på den kriminella banan och blev en narkotikalangare i en storstad med egna missbruksproblem. Likt honom har Mr. Red också erfarenheter av det kriminella livet redan från unga år, han har levt med missbruksproblematik i minst 30 år och suttit i fängelse för bland annat våld mot tjänsteman. Han är uppvuxen på

---

⁵⁷ Alasuutari (1995:12)

⁵⁸ Ibid., 145

flera olika fosterhem och barnhem. Mr. Purple kämpar än idag mot sitt missbruk och har ett långt kriminellt förflutet. Vår sjunde intervjuperson, Mr. White, har dömts till över tio års fängelse för mord. Han har likt flera av dem ovan nämnda haft narkotikaproblem och vuxit upp på flera ungdomsvårdshem.

4.2 Erfarenheter av symboliskt våld

Vi tog del av många berättelser gällande vardagssituationer där våra informanter har känt sig utsatta. Den större delen av våra resultat indikerar på att det symboliska våldet är ofta förekommande när man lever eller har levt en kriminell livsstil. Det tar formen av alltifrån blickar, uttalanden, bemötanden och ofta en kombination av samtliga. Dessutom framgick det i samtliga utsagor att våra intervjupersoner ofta lidit brist på erkännanden och/eller blivit direkt missaktade i den vardagliga interaktionen. Nedan presenteras ett antal exempel som kommer att illustrera våra resultat.

- Blickar

Ja men de klart ju. De syntes ju dels på kläder o svängningarna man får o sånt. De, de kan ju en blind höna se att där kommer en narkoman liksom.

Citatet ovan bekräftar blickar som Mr. Black har upplevt när han visat sig ute bland allmänheten. Det representerar att han tror att det existerar en någorlunda gemensam uppfattning om hur en missbrukare kan se ut och bete sig. Mr. Black poängterar att vem som helst kan göra åtskillnad på en alldaglig person och en missbrukare då det är uppenbart hur dessa skiljer från varandra ur utseende och beteendemässigt.

Mr. Black är inte ensam om att ha upplevt dömande blickar, likaså har Mr. White och Mr. Blue. Båda har på grund av sina synliga tatueringar känt sig uttittade och har valt olika sätt att bemöta detta.

Asså när jag åker buss ibland så känner jag att (täcker sin handtatuering med andra handen)...
Bara, så, det här du vet, jag ska ta bort det här. Det visar ju, jag vill inte att jag ska, att det ska stå en skylt BadBoy.

I detta citat berättar Mr. White om sin ovilja att visa upp sina tatueringar i rädsla av blickar och fördomsfulla tankar. Detta beror på att han själv anser att tatueringarna i fråga kan spegla hans tidigare kriminella livsstil och vill därför undvika att folk skapar förutfattade meningar. Mr. Whites uttalande pekar på en känsla av skam för sitt förflutna. Här framstår en tydlig skillnad på honom och Mr. Blue.

Ja såklart så klart de e lätt att döma... de händer varje dag bara jag sitter på tåget... människor har inte stake att säga vad de känner och tycker... men vad ska man göra jag ignorerar rätt mycket.

Mr. Blue visar mer av en irritation snarare än skam i detta citat gällande att bli uttittad på grund av synliga tatueringar. Båda citat visar en tydlig medvetenhet hos våra informanter om vilka signaler deras tatueringar sänder ut, och hur detta påverkar andras syn av dem.

- Yttranden

Det symboliska våldet utövas kanske i sin mest renodlade form i språk och yttranden, något flera av våra intervjupersoner har fått uppleva. Våra två nästkommande citat demonstrerar symboliskt våld som ett maktinstrument inom nära relationer. Mr. Pink delade med sig av sin erfarenhet då hans far hade gått bort och han hade yttrat sig i en fråga om bodelningen och fått följande svar från sin syster:

Du har bara suttit i fängelse hela ditt liv du ska bara vara tyst.

Frasen symboliserar hur Mr. Pink inte anses vara berättigad av sin syster att ha något att säga till om i ärendet. Hon motiverar detta genom att hänvisa till hans kriminella bakgrund. Yttrandet är ett effektivt retoriskt vapen eftersom Mr. Pink inte kan värja sig då det hon säger delvis stämmer. Det är också effektivt genom att uttalandet sänker hans sociala status, och det visar även på att hans syster inte erkänner honom som en fullvärdig familjemedlem som har rätten att vara i delaktig i denna fråga. Han fråntas sin yttrandefrihet i detta ärende och avhumaniseras på så sätt att han som social varelse utesluts från interaktionen.

Mr. Brown talade uppgivet ut om svårigheterna med att lämna sin brottshistorik utanför diskussioner med sin fru.

Jaja hon tar alltid upp det, hon använder alltid det som ett vapen emot mig... de jag gjorde, gjorde jag också för vår skull. De var inte bara för min egen skull.

Han berättar om hur hans begångna brott blir aktuellt vid minsta lilla argumentation trots dess irrelevans till kontexten. Att han valde ordet ”vapen” i sin formulering visar att det är klart misskrediterande att ha varit kriminell och att detta kan användas av hans fru som ett sista medel för att vinna argumentationen. När Mr. Brown berättar om att han begick brotten för både hans och hans familjs skull uppvisar han en känsla av brist på erkännande från sin frus sida. Han ansåg att han fick all skuld för något som han ansåg var en uppoffring för familjen.

Symboliskt våld i form av uttalanden förekommer inte enbart i nära relationer, något som Mr. Red ger oss exempel på då han redogör för hur polisen har tilltalat honom:

I: De talar nedsättande till en?

IP: Ja jävla parasiter, o den biten. Är du hemlös man bor i tält till exempel så, det tar ju inte många dagar förrän polisen e där... Man får ju inte va någonstans... Man tänker att man har inget existensberättigande, för man är ju en parasit.

Här uttrycks nedsättande kommentarer som symboliserar ett direkt angrepp på hans livsstil och bidragande till samhället. Med ordet parasit avhumaniserar polisen Mr. Red och menar att han lever på samhällets bekostnad. Detta visar en direkt missaktning till grad att han betvivlar sitt eget existensberättigande.

- Situationer

Mr. Red fortsätter på spåret om bemötanden från polisen och berättar om ett tillfälle då han insåg hur han fortfarande uppfattades trots tre års drogfrihet:

... jobbade på något som heter Serviceteamet. Och jag hade körkort och körde då deras lilla lastbil, vi hade punktering så jag var ju på deras förråd och hämtade ett däck och kom gåendes med här under armen. Och det kommer två poliser och stoppar mig direkt o bara sliter in mig i bilen va, då hade jag ju snott det här däcket va. De gav sig inte va.

Här visar det sig att vår informant inte erkändes för de framsteg han hade gjort på nykterhetsskalan och även på det sociala planet, det vill säga att han hade fått en anställning. Detta ingripande från polisens sida visade för Mr. Red att trots att han avtjänat sina straff kommer att få fortsätta leva med sin kriminella stämpel.

Mr. Black pratar om hur betungande ett bemötande kan vara för både den kriminella och den andra parten, i detta fall hans syster:

... du vet ibland kom vi så o mötas i stan liksom, jag vet ju och jag visste, hon (syster) kom kanske med en väninna va, jag bara gjorde så *nickar*, hon gjorde likadant liksom. Hon ska inte behöva skämmas för att stå o säg till sin väninna de min bror va. Han e fullbordsnarkoman... de kan ju inte döma hon va, för hon e sån som jobbar o sköter sig, att hon råkar ha en bror som e på fel sida de e bara till att beklaga i så fall.

Här redogör Mr. Black för sin vetskap om att hans syster skulle kunna dömas för hans beteende, och på grund av detta hälsade de väldigt diskret på varandra i de fall de möttes. Att hans kriminella beteende ledde till ett sådant avståndstagande från systemens sida innebar i princip att han var socialt osynlig. Delvis värnade han själv om sin systers rykte och var medveten om hur det riskerade att skada henne om de öppet visade att de kände varandra.

Några av våra intervjupersoner delade med sig av erfarenheter från när de satt i rättssalen i väntan på deras dom, och de talade om hur bemötanden gav intrycket av att de var dömda på förhand. Mr. Black talar om för oss hur han var likgiltig när han satt i domstolen eftersom han kände att han inte skulle få en rättvis rättegång:

... jag var en sån människa som man skulle kasta nycklarna och aldrig släppa ut i stort sett. Medicinera sen kasta bort nyckeln, jag satt för försök till mord... Jag bad de att dra att helvete för så sa jag, så bara satt jag armarna på ryggen o ni kan gå iväg med er, de kan hålla sin rättegång visst fan de vill, jag e dömd på förhand ändå... Hade jag varit en vanlig, en annan sorts person, så kanske hade blivit ett helt annat straff va.

Mr. Red ger ett liknande exempel på sin erfarenhet:

... vi som lever på gatan, vi har inga möjligheter o komma i en modern kostym med slips o, vi gör, vi klär oss aldrig så va. De e så långt bort ifrån oss du kan komma va. Och då blir man, man ser de gamla tanterna de sitter där uppe vid domarna, man vet redan att oavsett om de, om det e, om man e skyldig eller inte va, så e man dömd.

De två exemplen ovan belyser hur informella åsikter inverkar på ett formellt beslut. Våra informanter är på det klara med att en rättegång där de är inblandade inte håller samma grad av objektivitet som om det vore en person från ett annat socialt fält. Mr. Red talar om hur ens utseende påverkar den bild som andra får av en, och hur han som hemlös omöjligt kunde leva upp till den standard av kläder som förväntades i en domstolsförhandling. Med detta menar han att en liten detalj som val av kläder påverkar en individs utstrålning och i hans fall genast

bekräftar de fördomar som kretsar kring folk i hans position. Enligt honom påverkade detta indirekt utfallet av hans rättegång.

Mr. Brown talade om hur pengar genererade makt och status i den kriminella hierarkin som i sin tur även smittade av sig på det vardagliga livet:

... så började jag smugla knark dit. Helst plötsligt var jag längst upp. Det blev ett helt annat liv, om de var taxi eller oavsett vad jag fick allt gratis... jag hade två bra vänner men när man åkte fast tog de avstånd ifrån en. När sanningen kom fram ... så tänker dem hur kan jag vara vän med dig.

Citatet visar på att man som kriminell kan uppnå en likvärdig social status som andra utanför samma bransch, men denna är ofta lättförgången i de fall man blir gripen och dömd.

Teoretiska tillämpningar

Om vi återkopplar till Mr. Reds erfarenhet där polisen kallar honom och hans kriminella umgänge för parasiter uppenbarar sig det symboliska våldet kanske som allra mest. Polisen som myndighetsföreträdare, representanter för staten och de formella reglernas beskyddare, utnyttjar sin legitimerade maktposition för att uttrycka sina informella värderingar. Bourdieu kallar detta för den symboliska makten att namnge, och han hävdar att den som besitter ett stort symboliskt kapital inom ett visst fält har därför makten att namnge och därmed att stigmatisera.⁵⁹ Eftersom Mr. Red och hans vänner innehar ett lågt symboliskt kapital kan de inte försvara sig när polisen nedvärderar dem. Det talar starkt för att Bourdieu hade menat på att denna situation manifesterar ett ojämlikt maktförhållande av symboliskt kapital där polisen har den legitima auktoriteten att utnyttja sin ställning som tjänstman, där det han eller hon säger får en genomslagskraft när det sägs.⁶⁰ Detsamma gäller inte i det omvända fallet, då den kriminelle personen saknar genomslagskraft i vad han säger tillbaka.

Bourdieu anser att språk och ord aldrig kan vara neutrala, det finns alltid en bakomliggande värdeladdning med en djupare innebörd än vad ordet i sig betyder.⁶¹ Detta är applicerbart på Mr. Reds och Mr. Blacks uttalanden kring deras rättegångar. Då de båda har funnits skyldiga till sina brott har de därmed kategoriserats i gruppen ”kriminella” och deras dom innebär

---

⁵⁹ Bourdieu (1992:239-241)

⁶⁰ Ibid., 75,168, 170

⁶¹ Bourdieu (1992:40)

därmed inte enbart en påföljd som ska avtjänas. Utöver straffet förändras hela deras identitet, då de blir belagda med negativa attribut som den kriminella stereotypen förväntas ha ("farliga", "hopplösa", "oönskade", "belastning på samhället").

Det symboliska våldet är som tidigare nämnts av Žižek en form av våld som blir till en självklarhet i vår tillvaro; en norm som inte ifrågasätts. Våldet reproduceras genom våra institutioner som skolan, rättsapparaten, staten, familjen och blir alltmer inbäddat i vårt tankemönster.⁶² Ett tydligt exempel på detta är i fallet med Mr. Black och hans syster, där de båda är medvetna om att de inte bör hälsa på varandra öppet då det skulle skada systemens status. Det är så naturligt att den kriminelle ligger lågt på den sociala hierarkin att det inte ens är en fråga om rätt eller fel av Mr. Black och hans syster huruvida de ska hälsa på varandra eller inte. Den symboliska makten är obeveklig och tvingar även de som gynnas mest eller minst av den att böja sig efter den och låta den ha sin väg. Den kräver dessutom ett medgivande från både den dominerande och den utsatta parten för att den ska fungera, och i detta fall viker sig Mr. Black för det oundvikliga legitimerandet av den symboliska kraften.⁶³

I likhet med Morgan & Björkerters studie *I'd rather you'd lay me on the floor and start kicking me': Understanding symbolic violence in everyday life* (2006), ter det sig klart att det råder maktrelationer som styr vem eller vilka som har befogenhet att utöva symboliskt våld. Här reflekteras det över hur det patriarkala systemet legitimerar det manliga könets symboliska makt och detta kan även återspeglas på vår studie i relationen mellan samhälle och personer med kriminellt förflutet. I Morgan & Björkerters undersökning visar det sig att det symboliska våldet cirkulerar kring frågor om missaktning på olika nivåer, men det finns dock skillnader. Resultaten i studien visar att utsatta kvinnor medger att de är underlägsna i det rådande maktförhållandet och är själva indirekt delaktiga i att upprätthålla det, något som delvis inte stämmer överens med våra intervjupersoner. Dessa var också medvetna om sin egen underlägsna sociala ställning men var snarare motsträviga än delaktiga genom en direkt utmanande attityd mot exempelvis myndigheter.

Žižek tar upp en intressant synpunkt som kan tillämpas på våra informanternas livsvärld. Han gör en skildring av hur islamistiska fundamentalister egentligen själva känner sig underlägsna den västerländska kulturens människa. Han menar att fundamentalister genom sina attentat egentligen bara revolterar mot vår falska politiska korrekthet. Denna skildring går att

---

⁶² Bourdieu (1999:48)

⁶³ Bourdieu (1992:23)

översätta till fallen med våra intervjupersoner som känner av att de är underlägsna ur ett socialt perspektiv på grund av det symboliska trycket utifrån. Detta skapar frustration hos dem över den formella procedur som en rättegång har då de redan vet att subjektiva åsikter kommer att spela in på bedömningen av fallet (se citat av Mr. Black på s. 20).⁶⁴

Det symboliska våldet innefattar förutom stigmatisering även ett ständigt utbyte av erkännanden och missaktningar. Enligt Heidegren finns det tre olika analysnivåer av erkännanden; dessa består av mikro-, mellan- och makronivå.⁶⁵ I ovan nämnda citat ges exempel på samtliga. Ett framträdande exempel på brist på erkännande på mikronivå är i fallet där Mr. Red bemöts illa av polisen i samband med att han bär på ett däck under armen trots sin återanpassning till samhället. På mellannivå behandlas kvalitén på mellanmänniska relationer över tid, det vill säga styrkan på relationer individer emellan. Mr. Browns exempel på hur han förlorade sina två nära vänner när det blev officiellt att han var brottsling framhävde den bristande kvalitén på dessa relationer. Makronivån karaktäriseras av erkännande från institutionaliserade erkännandeordningar, där bemötandet från myndigheter är centralt. Mr. Red och Mr. Blacks redogörelser för sina upplevelser i rättsalen visar på ett negativt erkännande från rättsväsendet; inte på grund av att de blev dömda för sina brott utan för att de missaktades.⁶⁶ Detta stämmer även in på fallet med polisen som kallade Mr. Red för parasit.

4.3 Stigmatiseringens verkan

När vi höll våra intervjuer fick vi ta del av att flera av informanterna hade känt sig stigmatiserade. Det var inte lätt att leva i samhället med ett kriminellt eftersom man kände att man hela tiden möttes av förutfattade meningar. Det kriminella stigmat kunde ta uttryck i att man skämdes över ”vad man var” eller för hur man såg ut.

Nedan presenterar vi utdrag från dessa intervjuer där vi berörde begreppet stigma.

Asså i, i själva verket så skämdes man men man brydde sig inte så mycket. Jag hade bara mitt i huvet, jag skulle ha nytt knark sen sket jag i vilket... du vet, jag sluta min anställning -82, o komma så vad har du sysslat med? Ah jag har suttit i fängelse hela tiden, ja vi hör av oss.

---

⁶⁴ Žižek (2009:73)

⁶⁵ Heidegren (2009:64–65)

⁶⁶ Ibid., 24

Ovan talar Mr. Black om hur man som missbrukare/kriminell skämdes över det man gjorde men att man använde narkotikan som ett medel för att stänga ute känslor av skam och självhat. I citatet talar han om svårigheterna med att få anställning, då man måste redogöra för tomrummet som finns i hans CV på grund av sina fängelsestraff. Det vill han inte göra eftersom att han vet att han omedelbart blir avfärdad.

Mr. Blue har haft liknande erfarenheter av att man som aktiv kriminell inte bryr sig om de förutfattade meningar som kan finnas kring ens livsstil, utan det blir till ett problem först när man väl försöker komma tillbaka in i samhället.

IP: Nej då har jag levt mitt liv och skitit i allt o alla då är du själv i ditt esse... men nu när man ska komma in så att säga så ser man andras blickar.

I: Det blir mer av ett problem de andras åsikter när man själv försöker passa i ni det här svensson livet?

IP: Såklart det är då motgångarna kommer.

Mr. Blue fick medhåll från Mr. Pink om att man inte brydde sig om vad andra tyckte, han till och med såg ner på människor som inte hade likartad livsstil:

Nä, dem som jobbade mellan sju till halv fem var hästar och idioter. Sen när jag blev drogfri kände jag mig själv som den största jävla häst och idiot själv. Jag har gjort många sådana uttalanden som jag skäms för...

I citaten kan man utläsa att även här slår man bort världen runt omkring och bryr sig inte om den. Här träder även relationsaspekten in; att stigmat inte är tydligt när man är kriminell och är i sitt esse. Mr. Blue menar att det bara kommer fram i relation till "de andra", det vill säga icke-kriminella, och att det är då man känner sig nervärderad och dålig. Man blir erkänd i den kriminella världen för sin livsstil, men missaktad i det resterande samhället.

Känslan av skam för sin tidigare kriminalitet har varit centralt i de allra flesta intervjuer. Mr. Red fick likt Mr. Blue både positivt erkännande men även missaktning på grund av sin kriminalitet, detta visas i citatet nedan:

... så har man ju inte fått någon uppmärksamhet. Men där var jag någonting i alla fall, fast det var negativt, men jag var ändå nåt va... De därför man tar det, man vågar inte, man vågar inte och vill inte se sig själv i spegeln så att säga den man verkligen e... det har ingen större betydelse utan man är ändå det här jävla rövhålet.

Likt Mr. Black använde man droger för att undvika att känna skam för vad man hade blivit, man vill undvika stigmat och använder därför hjälpmedel för att kunna fly från sitt eget förakt för vad man är. Mr. Red hade tidigare i livet inte fått erkännande och ville hellre få negativt erkännande än att vara helt socialt osynlig. Detta drev honom vidare eftersom när han var i ett missbruk och ett kriminellt levandssätt kände han inte av det eftersom han då rörde sig i kretsar med likasinnade. Stigmat blev bara ett problem när han skulle komma tillbaka in i samhället eller i moment där han var nykter och kunde begrunda sin ställning mer nyanserat.

Flera av våra intervjupersoner hade även ett praktiskt problem med sitt stigma i form av geografi; att man var känd i det område som en kriminell person vilket gjorde kriminaliteten svår att dölja oavsett om han är kvar i den kriminella livsstilen eller inte. Mr. Brown nämner det i sin intervju:

Samhället ser mig fortfarande som kriminell. Jag bor i en annan stad och jag kommer inte bo kvar i den staden längre faktiskt. Alla visste vem jag var.

Hans kriminella stigma ligger kvar över honom trots hans avtjänande straff, han känner att han inte kan skaka av det. Därav känner han sig tvungen att flytta, vilket i sin tur kan skapa andra problem för honom i form av kontakter, hitta bostad m.m., men det är ett pris värt att betala för att slippa vara fast i samma miljö som indirekt stänger honom inne i det kriminella stigmat.

Mr. Red hade liknade känslor av att det begränsade geografiska området påverkade hur han bemöttes och hur jobbigt det var att inte kunna röra sig vart man vill utan att riskera att bli dömd. Han lärde sig att han måste anpassa sig mycket för att kunna bli bemött bättre av folk.

Här går det ju bra va, men går jag på busshållplatser utanför Möllan, Värnhem eller sånt där, så eh, precis som alla andra missbrukare... Vi gör ju allt vi kan för att komma tillbaka till samhället va, men där ser man, man måste verkligen bjuda på sig själv. Man måste nästan klä av sig naken för allmänheten för att bli accepterad va, i stort sett va.

Mr. Red känner att hans stigma är svårt att bryta sig loss ifrån och att det påverkar honom negativt så fort han befinner sig på särskilda platser. Vid dessa tillfällen tydliggörs hans stigma och alla hans positiva framsteg försvinner så fort han befinner sig på dessa platser; han blir en av ”dem” igen. En andra chans kommer inte så lätt för Mr. Red tycker han själv. Han känner sig tvingad att bjuda på sig själv och tillåta sig bli granskad och inspekterad av ”det normala samhället” för att få delta i det igen.

Trots att ett kriminellt förflutet generellt inte syns på en person utan snarare är dokumenterat i exempelvis CV, domar och åskådliggörs i bekantskapskretsar och geografiska säten, finns det fall där våra intervjupersoner känner att deras stigma direkt syns på dem. Nedan berättar Mr. White och Mr. Blue om hur de känner att deras kriminella förflutna utstrålas och synliggörs.

Nu går man inte ut i hoodie med emblem utan kanske försöker ha halsdukar och så försöker dölja vissa drag... (Pustar) ja den här stämpeln kommer jag alltid känna, det går inte att ta bort, jag är märkt. Både med tatueringar och saker jag har gjort, rykten ja det kommer jag nog att bära med mig hela mitt liv.

Mr. Blue pratar om hur man försöker dölja sig själv; man vill undvika stigmat och därav försöker man att inte ta på sig kläder som kan leda till tankar kring en persons eventuella kriminalitet. Man vill inte stå ut, man vill se ut som alla andra för att i så fall kunna bli accepterad av andra. Precis som en funktionsförhindrad kanske inte vill skylta med sitt funktionshinder vill Mr. Blue inte skylta med sin tidigare kriminalitet och är medveten om att om han inte döljer sina tatueringar kan förutfattade meningar skapas. Även han nämner rykte och precis som Mr. Brown pratar han om hur ryktet förföljer en och hur svårt det är för folk att glömma det. Mr. White går in på samma spår som Mr. Blue gällande att försöka dölja vem man har varit för att folk ska se den man har blivit idag.

... de ju inte bra att lyssna och anklaga utan man ska bilda sin egen uppfattning. Och eh, det e viktigt tycker jag. Rykten o sånt o lögnerna bara katastrof... Asså, jag har till och med varit på en sån klinik och kollat hur mycket de tar... Asså det här visar ju, aa, att man har suttit inne. Asså de ju. Och jag vill inte visa det här, jag vill visa den jag är idag.

Mr. White pratar här om vikten av att lära känna personen i fråga, han vill inte att folk ska bilda förutfattade meningar om honom och han har därför övervägt att göra ingrepp på sin kropp för att undvika att folk ska se hans tidigare jag. Han vill få en chans att bemöta folk

innan de hinner sätta stigmat som kommer med hans bakgrund emot honom. Han diskuterar rykten, lögnen och dess effekter, och menar på att det är sådant som håller fast en i sin tidigare identitet.

Teoretiska tillämpningar

Från våra citat nämner flera av våra intervjupersoner hur man tar aktivt avstånd från det övriga samhället när man är kriminell som ett motstånd mot den sociala nedvärderingen man får handskas med. De normaliserar sitt egna levnadssätt och får det övriga samhället att ses som onormala (exv. den typiska nio-till-fem arbetaren), vilket kan symbolisera en försvarsmekanism. Detta blir ett sätt att skapa stolthet över sig själv och kunna erkännas.⁶⁷ Fallet är dock inte alltid så att man etablerar en ”sann” stolthet i sig själv utan det kan likväl vara en falsk stolthet. Både Mr. Red och Mr. Blue talade om att de innerst inne visste vad som förväntas av dem i samhället; det aktualiserades särskilt när de var i närvaro av de ”normala”. Dessa känslor kan leda till att man känner skam över sitt negativa attribut och hur man gärna vill bli av med det.⁶⁸ Skamkänslor tolkar vi delvis som en förklaring till deras missbruksproblem; för att kunna undvika skamkänslor och undgå sitt stigma använder man droger för att döva dessa känslor av skam för vad man har blivit. Detta blir i sin tur en ond cirkel där droganvändningen förstärker ens stigma och man trots det fortsätter använda det för att undvika det stigma man känner.

Om vi återkopplar Vogel et al. (2007) träder självstigmat fram i skamkänslorna som beskrivs ovan genom att man fortsätter att missbruka då man redan har accepterat sitt stigma. Av intervjuerna framgår det att flera av intervjupersonerna har upplevt ett självstigma, och detta framhävs inte minst när Mr. Red berättar att han ansåg att han inte hade ett existensberättigande då han hade internaliserat bilden av sig själv som en parasit. Detta är ett tydligt exempel på att en individ på grund av stigmat utifrån bekräftar en syn på sig själv som han/hon har blivit påtvingad.

I flera av våra intervjupersoners citat har erkännande varit centralt; man erkänns inte eller direkt missaktas för sin tidigare kriminella historia. Man bemöts inte på ett sätt som andra, de som man har med att göra ser inte förbi ens stigma. Bristen på det erkännande skylls därför på

---

⁶⁷ Goffman (2003:14)

⁶⁸ Ibid., 15

ens attribut (kriminalitet) och detta kan leda till olika typer av reaktioner för att bli av med denna egenskap.⁶⁹ I till exempel Mr. Whites fall kan man gå så långt att man i ett försök till att undvika stigmat väljer att göra kroppsliga ingrepp i hopp om att bli av med synliga attribut som stimulerar stigmat.⁷⁰ Det är inte enbart Mr. White som handskas med dessa känslor, även Mr. Brown och Mr. Blue har haft liknande tankar. I Mr. Browns fall handlade det om ryktet att alla visste vem han var och där han bodde såg alla honom som kriminell vilket innebar att hans rykte höll fast honom i stigmat.⁷¹

Eftersom stigmatisering också utövas i relationer är den framträdande i den stigmatiserade personens interaktion med ”de normala”. Det finns ett ojämnt maktförhållande där den stigmatiserade befinner sig i en underlägsen position och blir osäker inför möten med ”de normala”.⁷² Detta är framträdande i flera citat, exempelvis i Mr. Black och Mr. Reds citat angående hur det upplevs att försöka komma tillbaka in i det ”normala samhället” och hur jobbigt det kan kännas. Stigma har en tendens att överföras, och med detta menas att folk runt omkring personen med ett kriminellt förflutet kan ta del av stigmatiseringen, som i Mr. Brown och Mr. Blacks fall där båda hade nära relationer som tog avstånd från dem på grund av deras situation (se ”Erfarenheter av symboliskt våld”, s. 20-21). Umgås du med kriminella kan du lätt bli sedd som en kriminell själv. Man väljer då att ta avstånd för att på så sätt rädda sig själv ifrån att bli ”smittad” av stigmat.⁷³

Social Symbols, Stigma, and the Labor Market Experiences of Former Prisoners (2009) presenterar en forskningsidé om att kriminellas chanser för återanpassning i samhället skulle öka i samband med att de tillskrivs positiva attribut som till exempel utbildning. Denna idé kan kopplas till vår studie eftersom våra intervjupersoner har blivit missaktade på grund av sitt förflutna och har en negativ självsyn. Genom att erkännas positiva egenskaper skulle våra intervjupersoner enligt Owens Jr. ha en bättre chans att bryta sitt stigma. Våra intervjuer förmedlade däremot uppfattningen att flera fortfarande hålls fast i den stigmatiserande identiteten i den utsträckningen att de inte ens har övervägt att ge sig ut på arbetsmarknaden och ännu mindre att försöka utbilda sig. Enligt oss är denna idé mycket beroende av hur allvarligt stigmat har infekterat en persons självbild, och vi anser att denna metod skulle vara

---

⁶⁹ Ibid., 16

⁷⁰ Ibid., 17

⁷¹ Ibid., 79

⁷² Goffman (2003:21)

⁷³ Ibid., 38-39

effektivare på personer som inte är fast i en kriminell livsstil (exempelvis förstagångsförbrytare).

4.4 Stigmatisering kriminella emellan

Utifrån våra informanternas utsagor har vi kunnat konstatera att kriminella och före detta kriminella känner eller har känt sig stigmatiserade på grund av deras handlingar och levnadssätt. Vi har undersökt relationen mellan en social grupp (kriminella och f.d. kriminella) och samhället i övrigt, men vi intresserade även oss för frågan om kriminella och f.d. kriminella stigmatiserar varandra och vad som bringar erkännande samt missaktning i denna sociala grupp. Med andra ord strävade vi efter att undersöka om det finns brott som ger status och brott som tar ifrån status.⁷⁴ Våra sju informanter var i stort sett överens i frågan och var inte återhållsamma med att uttrycka starka känslor i frågor om deras inställning till olika sorters kriminalitet.

- Kriminella handlingar som missaktas

När vi frågar Mr. Black om han anser att vissa brott har högre status än andra berättar han följande:

Usch ja, usch ja. De kvinnomisshandlare o de som går på barn, och som rånar gamla tanter som kommer med sin rullator liksom o rycker halsbandet av de eller slår ner de visar de sig. En gammal människa liksom som inte kan, de drar de i marken liksom, vafan... de tabu... pedofiler o sånt va, de har egen avdelning, för de kan inte släppa ut de bland vanliga folk... de hade inte levt där länge (på anstalt bland andra intagna som inte är dömda för likartade brott).

Mr. Black har en åsikt om att brott som innefattar att angripa svagare individer (äldre, barn) är tabubelagda inom den kriminella världen. Att han nämner pedofiler utanför gruppen ”vanligt folk” är intressant, då det tyder på en social uppdelning mellan pedofiler och andra kriminella. När vi frågar honom om det är en åsikt som skulle kunna anses vara representativ för andra kriminella bekräftar han detta med stor övertygelse. Dessutom påstår Mr. Black att sådana brottslingar inte hade klarat sig oskadda på en anstalt med andra dömda som är intagna på grund av andra typer av brott.

---

⁷⁴ Uppslagsord: Status. Nationalencyklopedin, www.ne.se

Vi fann likheter i ovan nämnda åsikt med flera av våra andra informanternas. Mr. Blues åsikt kan uppfattas som likartad men aningen strängare i sitt förakt mot sexualförbrytare, barn- och kvinnomisshandlare:

... de ska ha nackskott, de (pedofiler och våldtäktsmän) tycker jag men visst alla kan förändras men eftersom jag är uppväxt på ett visst sätt så accepterar jag inte sånt överhuvudtaget... Kvinnomisshandel, barnmisshandel, våldtäkt nå det tåler jag inte kvittar hur jag än är i det här samhället oavsett vart jag står, så tåler jag inte de, hade jag sett de hade jag förhindrat de, jag hade lätt tagit tio år för det.

Vid förfrågan om detta är en vanlig åsikt bland andra yrkeskriminella, berättar Mr. Blue att det är en självklar regel och något man absolut inte får bryta mot. Att vara yrkeskriminell innebär att man har kriminella aktiviteter som yrke och försörjer sig på detta. Han framställer det som en norm och en oskriven kod bland yrkeskriminella; sexual och våldsbrott mot svagare individer är förbjudet. I slutet av citatet berättar Mr. Blue att han ”lätt hade tagit tio år för det”, och syftar med stor sannolikhet på att han hade kunnat mörda den som bröt mot ovanstående regel (mord ger en påföljd av lägst tio år i fängelse).⁷⁵ Enligt detta kan en överträdelse av deras norm tolkas som mycket allvarlig.

Mr. White ger Mr. Black medhåll för hans åsikter, men är inte lika extrem som Mr. Blue:

... folk som har våldtagit och misshandlat barn. Asså, de får stryk. Och, jag tycker, jag personligen så tycker jag att väldigt, man ska inte gå på barn... Och man ska inte behandla kvinnor som porslin... Inte en chans (att de hade överlevt på anstalt tillsammans med andra intagna som blivit dömda för andra brott)... Ja de e ju asså de e så (att det finns en oskriven regel)... Såna människor accepteras inte.

Mr. Purple är likt Mr. Blue strikt i sin inställning till sexualförbrytare, och delade med sig av en erfarenhet från anstalten:

De tar vi död på. I alla fall om det har med barn att göra... Jag hamnade på x-anstalten, på mitt andra, efter den sexårsvoltan jag gjorde, så... Samma vecka, samma dag som jag kom dit, hade det varit mord inne på anstalten. Och det var en som hade förgripit sig på ett barn, och det här var en stor tvättanläggning för hela Malmös sjukvård. Där hade de slängt in honom i en tvättmaskin och så fullt, full värme... De fick ta ut han med håv.

Mr. Brown har likt föregående informanter en negativ attityd till sexualförbrytare. Citatet nedan illustrerar hans redogörelse för hur mord är mer acceptabelt än sexualbrott.

---

⁷⁵ Brottsbalk (1962:700) 3 kap. 1 §

I: Tycker du att till exempel pedofiler ska få en andra chans?

IP: Uh nej pedofiler nej.

I: Våldtäktsmän?

IP: Nej.

I: Mördare?

IP: Det beror på omständigheterna... Sådana saker kan hända. Man bråkar om pengar så slår man ihjäl honom, adrenalin kommer in.

Det är en intressant motivering Mr. Brown ger till varför mord kan anses vara mer godtagbart än sexualbrott. När han talar om mord talar han i själva verket om dråp, då han menar att det kan uppstå en spontan och oplanerad situation där man bråkar om pengar och berövar någon på livet.⁷⁶ Med detta sagt kan det antas att Mr. Brown anser att våldtäkt innebär full medvetenhet och är en planerad handling, till skillnad från dråp som han motiverar med att "sådana saker kan hända". Vi misstänker att det även föreligger en underliggande ståndpunkt till sexualbrott som är nära förbunden med den oskrivna regeln som vi tidigare har nämnt.

- Kriminella handlingar som erkänns

För att få ta del av myntets baksida och en motpol till vilka brottsliga handlingar som ger lägst status har vi även undersökt vad våra intervjupersoner anser om brott som ger hög status. Mr. Black berättar följande:

Det finns ju inga brott som e, bra liksom va men... Där finns väl... Brott som du kanske gör kanske gör att du skadar nån ekonomiskt va. Asså inte en privatmänniska utan staten eller så liksom, som en hacker eller så. Det hade varit det perfekta att man fört över miljarder och hade inte kunnat spåra en krona. Men så fort du berör gemene man, då e de, de har ju jobbat o slitit för att få sitt va... Vi leker med fantasin, där står en rent ny BMW. Dörren står öppen, du kan gå in där o ta nycklarna i hans rockficka, gå ut o starta den. Kör den bort till ett garage o skruvar vi ner hela jävelen o får så mycket liksom va. Det drabbar inte nån, det drabbar ditt försäkringsbolag.

Mr. Black menar på att brott som inte resulterar i fysiskt lidande är fördelaktiga, särskilt ekobrott (ekonomisk brottslighet)⁷⁷. De optimala brotten är enligt honom där man gör

⁷⁶ Brottsbalk (1962:700) 3 kap. 2 §

⁷⁷ Uppslagsord: Ekobrott. Nationalencyklopedin, www.ne.se

ekonomisk vinst på statens eller försäkringsbolagens bekostnad eftersom det inte skadar privatpersoner direkt. Att stjäla från stat eller försäkringsbolag ser Mr. Black som stöld från en stor och offentlig aktör som ändå klarar sig, medan brott på individnivå är av en mer personlig karaktär som drabbar privatpersoner hårdare.

Mr. Pink anser likaså att ekobrott är mindre tabubelagt än övriga brott:

Ekonomisk brottslighet är positivt, pedofili är så långt ner på skalan som man kan va. Det är det värsta sen våldtäktsmän och så... det finns ju en rangordning på fängelserna såklart... Jag kan bara ta mig själv som exempel, jag har aldrig haft några problem i fängelset... de som ligger högst på skalan är nog polismord, jag tror de.

Vi kan utläsa en skillnad i Mr. Blacks och Mr. Pinks redogörelser. Medan Mr. Black talar i generella termer om vilka brott som är minst tabubelagda och får medhåll av Mr. Pink gällande aspekten om ekonomisk brottslighet, talar Mr. Pink också om vilket brott som ger högst status i den kriminella världen; polismord. Som dömd narkotikabrottsling tar han sig själv som ett levande exempel på att hans typ av kriminella handlingar under sin tid som intagen gav honom status och höll honom undan konflikter med andra intagna på anstalten.

Mr. Red är ense med Mr. Pink gällande vilket brott som ger högst status i den kriminella världen då vi frågar honom om det finns en rangordning när det kommer till brottsliga handlingar:

Ja, ja, ja! Har det varit våldsbrott mot tjänstemän inom polis, och över-, och såna va. De e lite över de andra.

Utifrån vad Mr. Pink och Mr. Red berättar kan man göra tolkningen att våld mot tjänstemän (i synnerhet polisen) är det mest respektingivande brottet att begå på grund av att de anses som den gemensamma fienden för människor som begår brott. Myndigheternas uppgift är att hindra kriminella från att utöva sin livsstil och att försörja sig på sina kriminella aktiviteter. Genom att motarbeta tjänstemän gör man samtidigt alla andra kriminella en tjänst, vilket ger ett positivt erkännande från den resterande kriminella populationen.

Mr. Blue tycker inte att det finns brott som förhöjer ens status:

Näeh de skulle jag inte säga men är du gängmedlem så snor man inte cyklar.

Teoretiska tillämpningar

Samtliga citat pekar på att det existerar en generell hederskodex inom den kriminella världen; en norm som är nästintill oförlåtlig att bryta mot och som kan kosta en livet. Det intressanta med detta fenomen är att det finns en grupp inuti en större social grupp som stigmatiseras, trots att de kategoriseras under samma juridiska fack som de övriga ”kriminella”. Majoriteten av citaten ovan visar på att våra intervjupersoner inte anser att de bör räknas in i samma sociala klass eller grupp som sexualförbrytare. Intervjupersonerna visar direkt missaktning mot sexualbrottslingar och är öppet fientliga mot dem. Om man återkopplar till Mr. Browns citat på s. 21, talar han om hur han gavs erkännande inom både den kriminella och yttre sociala världen på grund av sin narkotikasmuggling. Enligt hans utsaga är detta en brottstyp som lyfter ens sociala status inom den kriminella världen och ger erkännande. Likaså gäller våld mot tjänstemän, eller till och med mord på tjänsteman vilket enligt Mr. Pink resulterar i högst status. Ekonomisk brottslighet ger erkännande i den mån att man inte har orsakat någon individ fysiskt lidande, vilket anses fördelaktigt av Mr. Black och Mr. Pink. Mr. Pink berättar även om hur hans tankegång påverkades i jakten på ett negativt erkännande snarare än inget erkännande alls. Han säger att han alltid har känt mig värdelös, och om han inte kunde vara bäst kunde han i alla fall vara bäst på att vara sämst.⁷⁸ Att vara bäst på att vara sämst ger Mr. Pink makt i sin outsider-position gentemot andra inom samma sociala kategori. Detta genererar i sin tur ett positivt erkännande från den outsidergrupp han är verksam inom.

Vårt resultat kan kopplas till Elias & Scotsons studie *Etablerade och outsiders* (2010) gällande vissa aspekter. Likt i Winston Parva stigmatiserar en grupp en annan som egentligen tillhör samma sociala klass. Där rörde det en arbetarklass som frös ut den nyinflyttade arbetarklassen bland annat på grund av rädslan att av utomstående relateras till och anses vara i samma sociala skikt som dem. Det kan tänkas att detsamma gäller i fallet med våra intervjupersoner; att de nedvärderar sexualförbrytare på grund av att de anser att deras brottslighet är den mest moraliskt förkastliga och vill inte riskera att identifieras med dem⁷⁹. Med en beteendekodex som reglerar acceptabla och tabubelagda handlingar förstärks gruppens gemenskap och därmed utesluts de som begår normbrott.⁸⁰ De skapar likt i *Etablerade och outsiders* en vi-mot-dem känsla. De är medvetna om att de står lågt ner i den sociala hierarkin men de är åtminstone inte pedofiler och våldstäcksmän; det är ett sätt att ge

---

⁷⁸ Heidegren (2009:24–25)

⁷⁹ Elias & Scotson (2010: 28-29)

⁸⁰ Ibid., 212-213

sig själva ett erkännande och befästa sin position på den sociala stegen.⁸¹ Sexualbrottslingar utgör ett hot mot dem kriminella som inte är sexualförbrytare genom att förvärta den bild samhället redan har av kriminella. Genom att direkt stigmatisera och bestraffa den ”underlägsna kategorin” markeras en tydlig ståndpunkt vad gäller normer och innebär därmed ett socialt avståndstagande. Elias betonar att sammanhållningen av en grupp även påverkar figurationsförhållandet i den mån att om man trycker ner en annan grupp säkras man sina sociala maktpositioner.⁸² Hans resonemang är högst relevant i vårt fall där en typ av kriminella stigmatiserar en annan typ; den dominanta gruppen har makten att bestämma över vilka normer som är legitima.

Som vi redogör för ovan kan en stor social grupp underordna en mindre del av gruppen normativt. Detta visar även *Symbolic Violence and Homosexuality: A Study in Brazilian Major Cities* (2011), som tyder på att det ger högre status att vara manligt homosexuell än kvinnligt (lesbisk). Här är det dock fortfarande en fråga som grundar sig i patriarkala tankar: en man som intar en avvikande sexuell roll behåller fortfarande ett statushöjande attribut, det vill säga sitt överlägsna kön. En kvinna som redan är socialt underlägsen på grund av sitt kön blir därmed dubbelt bestraffad genom att också ha en avvikande sexuell läggning. Vi kan utläsa ett samband mellan fenomenet i denna studie och vår egen, där en större grupp som redan är medveten om sin låga sociala position i samhällshierarkin utövar ett normativt förtryck mot en mindre grupp inom samma kategori. De vill liksom fallet med övriga kriminella och sexualförbrytare poängtera att de åtminstone inte har lägst socialt anseende och tar avstånd från dem genom både objektiva och subjektiva våld. Tankegången kring maktpositioner stämmer också överens med Bourdieus teori om hur det symboliska kapitalet inom ett visst fält är avgörande för rätten att yttra sig. Den som besitter högst kapital inom det kriminella fältet (ekonomiska brottslingar, mördare av tjänstemän) har således en större auktoritet att styra normen och därmed förtrycka dem som har lågt kapital inom fältet (sexualförbrytare).⁸³

---

⁸¹ Ibid., 217

⁸² Ibid., 31

⁸³ Bourdieu (1991:170)

5. Sammanfattning och reflektioner

I detta avslutande kapitel kommer vi att sammanfatta våra viktigaste poänger och presentera våra slutsatser.

5.1 Slutsatser

Våra intervjupersoner har alla upplevt någon form av symboliskt våld; antingen genom blickar, yttranden och bemötanden de har fått i olika situationer. Vi kan konkludera att deras kriminella förflutna har använts som ett maktinstrument för att kunna nedvärdera deras sociala värdighet. Vissa av dem har blivit direkt missaktade genom att kallas skällsord, några har upplevt att de har blivit uttittade i alldagliga sammanhang och andra har känt sig illa bemötta av myndigheter. Detta har därför resulterat i en känsla av maktlöshet och utanförskap.

Det symboliska våldet som kan gestaltas på ovan nämnda sätt leder till stigmatisering. Våra intervjupersoner påverkades på något sätt av stigmat kring deras kriminalitet: de förlorade nära och kära, de kände sig tvingade att begränsa sina liv i form av att undvika att söka jobb eller vistas på särskilda platser. Andra kände sådant obehag av sitt stigma att de försökte dölja det genom att flytta på sig i hopp om att fly från det eller dölja det genom kroppsliga ingrepp. Det fanns alltså en stor skam runt deras förflutna; de ville bli av med stigmat men var själva osäkra på hur detta skulle gå till eller om det ens är en möjlighet.

Som en reaktion på stigmat som samhället ålägger personer med ett kriminellt förflutet använder den utsatta gruppen själva denna maktteknik mot andra grupper i ett försök att höja sin egen självkänsla och status. Våra resultat indikerar på att det i vårt fall handlar om att den allmänna gruppen av kriminella och före detta kriminella stigmatiserar sexualförbrytare. För att befästa sin position inom den sociala hierarkin skapar man en underkategori inom den gruppen som kan tryckas ner; då är man åtminstone inte längst ner på den samhällsliga trappan. Likt i alla samhällsliga fält legitimeras auktoriteten att reglera normen utifrån mängden kapital man innehar, och inom det kriminella fältet är sexualbrott något som berövar en på symboliskt kapital.

5.2 Avslutande tankar

Vår studie har utvecklat oss båda som personer rent humanistiskt genom att vi har lärt oss att man inte bör döma folk på förhand. Som vi nämnde under ”Genomförande” var vi själva ett offer för symboliskt våld när vi träffade Mr. White och det var en stark upplevelse att få den insikten om sig själv. Som sociologer tror vi oss kunna vara fördomsfria och relativt distanserade till våra studiesubjekt; en tanke lika förrädisk som falsk. I slutändan är vår sociala värld likt alla andra människors uppbyggd av stereotyper och förförståelse.

Vi har belyst relationen mellan samhälle och individer med ett kriminellt förflutet och gett en inblick i hur det symboliska våldet utövas och vilka effekter det bär med sig. Under arbetets gång har vi insett att det råder en problematik som möjligtvis kan vara mer komplex och utbredd än enbart den som vi har redogjort för. Aspekter vi syftar på är till exempel att även klass, genus och sexualitet kan spela en roll i symboliskt våld och stigmatisering. Eftersom våra intervjupersoner var män, hade relativt lik bakgrund och hade varit verksamma i mer eller mindre samma typer av brottslighet tror vi att det hade varit intressant att undersöka en motpol bestående av kvinnor med kriminellt förflutet och/eller sexual och ekobrottslingar. På så vis tror vi att vår studie hade kunnat vidareutvecklas och belysas ur andra perspektiv vilket skulle bidra till en ökad förståelse för fenomenet symboliskt våld.

Vi anser att vi har uppfyllt syftet med studien och under arbetets gång uppstod även nya frågeställningar utanför ramen av vår forskning. Flera av våra intervjupersoner belyste att efter att de hade gjort sin tid på anstalter och därmed slussats ut fanns det inga förutsättningar för att anpassa sig till en ny livsstil som var fri från kriminalitet. Detta väcker frågor kring dagens rehabiliteringsmetoder och dess effektivitet. Är det möjligt att frigöra en individ från en stigmabefläckad identitet enligt Kriminalvårdens rehabiliteringsprinciper? Är rehabilitering verkligen en möjlighet om samhället inte är förlåtande?

Vår analys tyder på att problemet är djupt rotat i både institutioner och normer, och det är dessa som måste reformeras innan en rehabiliteringsfråga bör komma på fråga.

6 Källförteckning

Böcker

Alasuutari, Pertti (1995). *Researching culture: qualitative method and cultural studies*.

London: Sage

Bourdieu, Pierre (1999). *Den manliga dominansen*. Göteborg: Daidalos

Bourdieu, Pierre (1992). *Homo academicus..* Nouvelle éd. augm. Paris: Minuit

Bourdieu, Pierre (1991). *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity in association with Basil Blackwell

Bourdieu, Pierre (1992). *Texter om de intellektuella: en antologi*. Stockholm: B. Östlings bokförl. Symposion

Broady, Donald (1990). *Sociologi och epistemologi: om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin = [Sociology and epistemology] : [on Pierre Bourdieu's work and the historical epistemology]*. Diss. Stockholm : Högsk. för lärarutbildning

Elias, Norbert & Scotson, John L. (2010). *Etablerade och outsiders*. 2. utök. och rev. uppl. Lund: Arkiv

Fangen, Katrine (2005). *Deltagande observation*. 1. uppl. Malmö: Liber ekonomi

Goffman, Erving (2011). *Stigma: den avvikandes roll och identitet*. 3. uppl. Stockholm: Norstedt

Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (1997). *The new language of qualitative method*. New York, N.Y.: Oxford University Press

Hansson, Bengt (2011). *Skapa vetande: vetenskapsteori från grunden*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur

Heidegren, Carl-Göran (2009). *Erkännande*. 1. uppl. Malmö: Liber

Ryen, Anne (2004). *Kvalitativ intervju: från vetenskapsteori till fältstudier*. 1. uppl. Malmö: Liber ekonomi

Selander, Staffan & Ödman, Per-Johan (red.) (2005). *Text och existens: hermeneutik möter samhällsvetenskap*. Göteborg: Daidalos

Žižek, Slavoj (2009). *Violence: six sideways reflections*. Paperback ed. London: Profile

Tidsskriftsartiklar

Bicalho, Renata Almedia, Carrieri, Alexandre de Pádua, Diniz, Ana Paula Rodrigues & Pereira de Souza, Mariana Mayumi. (2011) – *Symbolic Violence and Homosexuality: A Study in Brazilian Major Cities*. Far East Research Center, 18-19.

Corrigan, P. W., & Shapiro J. R. (2010) - *Measuring the impact of programs that challenge the public stigma of mental illness*. Clinical Psychology Review, 30, 907–922.

Morgan, Karen & Björkert, Suruchi Thapar (2006) - *I'd rather you'd lay me on the floor and start kicking me': Understanding symbolic violence in everyday life*. Women's Studies International Forum 29, 18-19.

Owens Jr, Carl D. (2009) – *Social Symbols, Stigma, and Labor Market Experiences of Former Prisoners*. The Journal of Correctional Education 60(4), 319-320.

Vogel, D. L., Wade, N., & Hackler, A. (2007). *Perceived public stigma and the willingness to seek counseling: The mediating roles of self-stigma and attitudes towards counseling*. Journal of Counseling Psychology, 54, 40–50.

Övriga

Brottsförebyggande Rådets officiella hemsida (2012) ”Två av fem återfaller i brott” (elektronisk), <http://www.bra.se/bra/nytt-fran-bra/arkiv/press/2012-05-31-tva-av-fem-aterfaller-i-brott.html> (2013-03-29)

Nationalencyklopedins officiella hemsida (2013), www.ne.se

SFS 1962:700 Brottsbalken

7 Bilagor

7.1 Brev till anstalter

Förfrågan om samtal på frivillig basis med intagna

Hej! Vi är två studenter vid namn Sebastian Broman och Arion Evetovics och vi läser vår sista termin på Kriminologiprogrammet, Lunds Universitet. I denna avslutande kurs är vårt huvudmoment att skriva en kandidatuppsats vilket vi har valt att göra tillsammans. Vårt ämne kommer att behandla vad kriminella samt före detta kriminella har för erfarenheter av att återanpassa sig i samhället och vilka bemötanden de har upplevt.

Vårt syfte med studien är att få en djupare insikt i vad dessa personer har mött för reaktioner från samhällets sida. Vi vill särskilt få djupare kunskap kring om de intagna och före detta intagna har upplevt sig bära på en kriminell stämpel eller status som eventuellt har resulterat i känsla av utanförskap och dåligt bemötande.

Vi har som målsättning att genomföra ca tio intervjuer med intagna på anstalter eller personer som tidigare har suttit inne i anstalt. Med er hjälp hoppas vi på att få en chans att komma i kontakt med de här personerna och höra ifall de skulle kunna tänka sig att dela med sig av sina erfarenheter och värderingar. All hjälp vi kan få uppskattas och vi är djupt intresserade av att lära oss om dessa personers egna upplevelser om deras väg till återanpassning i samhället.

Om ni kan tänka er att samarbeta med oss och hjälpa oss med att genomföra vår studie, vänligen kontakta oss snarast (gärna även om ni väljer att inte delta i vårt projekt). Finner ni att någonting är oklart eller vill veta mer om vårt arbete så hör gärna av er!

Med vänliga hälsningar Sebastian Broman och Arion Evetovics

Kontaktuppgifter:

Sebastian Broman mail: sebastian.broman.440@student.lu.se

Arion Evetovics mail: arion.evetovics@gmail.com

7.2 Intervjuguide

1. Presentation av oss och projekt. Tillåtelse att banda intervjun och informera om att han kan avbryta både inspelning och intervju när som helst. Garantera anonymitet
2. Lära-känna frågor (hur ser en bra/dålig dag ut?), arbetsliv, intressen
3. Bakgrund - Biografi, familj
4. Brotthistoria (Hade du kunnat tänka dig berätta om...?)
5. Hur känner du att samhället och människor ser på kriminella? Eventuell omformulering: Känner du att samhället ser negativt på kriminella?
6. Hur tycker du att detta har påverkat dig? (Utveckla)
7. Vilka svårigheter har du stött på när du försökt komma ut i samhället? (Utveckla)
8. Var det svårt eller lätt för dig? (Utveckla)
9. Tycker du mer illa om vissa brott än andra? Exempel? (Utveckla)
10. Finns det brott som ger bra respektive dålig status? Exempel? (Utveckla)